

Tanulmány

HOGY VEZET EL A BÖLCÉSÉSZET LENÉZÉSE A TUDÁS LENÉZÉSÉHEZ?*

Pléh Csaba

az MTA rendes tagja,

Eszterházy Károly Főiskola Kognitív és Kommunikációs Kutatócsoport
pleh.csaba@ektf.hu

A modern tudásteremtés és tudásátadás rendszerében nem először fogalmazódik meg a tudások diverzifikálódásában egykorvolt kiindulópontnak tekinthető bölcsészet lesajnáló vagy egyenesen agresszívan kiiktató lenézése. Tanulságos reflexiót indíthat el, ha ezt a destruktív hagyományt komolyan vesszük, s nem pusztán egzisztenciális önvédelemmel reagálunk, hanem intellektuális tarthatatlanságát mutatjuk be.

Hadd induljak ki egyik saját szakmámból, a pszichológiából. A modern pszichológia egyszerre több helyen született meg. Az egyik domináns születési helyén, a német kísérleti pszichológia létrejöttkor, sajátos hibridizáció jött létre, mely a 19. század közepén a diadalmas laboratóriumi kísérleti élettudományt kapcsolta össze az újkori európai ismeretelmélet feszítő kérdéseivel, arra nézve, hogy ho-

gyan is szerveződnek, s honnan erednek tudásaink. Ez a hibridizáció igen termékeny volt, újabb és újabb kísérleti pszichológiai tanszékek születtek a német rendszerben, s a kísérletezés kiterjesztette kompetenciáit az elemi érzéki és érzelmi folyamatok mellett a gondolat magas világára is. Egy nemzedék alatt, 1870 és 1900 között azonban kiderültek ennek a hibridizációnak a belső feszültségei is. (Ezek újabb bemutatásaira lásd Pléh, 2010; Smith, 2013). Az alapító atyák nemzedékét a hibridizációs mintának megfelelően javarészt olyan orvosok alkották, akik a német egyetemi eszmerendszer neveltjeiként, vagyis filozófiailag is felkészülten állást kereső fiziológusként kötöttek ki filozófiai tanszékeken. A bölcsészetből örökölt problémákat próbálták naturalizálni egy új munkamegosztást javasolva, ahol az egy időben az élményeket átélő, az elemző és a szerző filozófusi szerepeket felváltotta az átélő kísérleti személy, a megfigyelő és a kutató hármassága, három részre választása.

---

* Hozzászólás a *Különböző tudományterületek viszonya és szerepe a tudásalapú társadalom kiépítésében Magyarországon* című Tudomány Ünnepe ülésen. MTA, 2013. november 7.

Az akkor új nemzedék vállalkozása a német közegben két tekintetben is Kant visszafelé göngyöltése volt. Visszaforgatás, mert újra összekapcsolja (kritikusai szerint összemossa) az ismeretelmélet kategorikus és a pszichológia „genetikus” kérdéseit, e mellett pedig a lelki folyamatokat, melyeknek Kant kevesellte a dimenzionalitását a méréshez, kerülőutakon több dimenzióssá s ezzel mérhetővé teszi. Ezzel többnyire együtt járt egy naiv, Hermann Helmholtz vagy Ernst Mach esetén igen harcos hit abban, hogy a lelki világ beilleszthető a természet kauzális rendjébe.

Két máig tartó relevanciájú vita bontakozott ki magában abban a közegben, ahol eredendően született. A Wilhelm Dilthey (1894, 2003) nevéhez kapcsolt vita a naturalista értelmezés mindenhatóságát kérdőjelezte meg. Számos hangsúllyal próbálta előtérbe helyezni a humán, akkor szellemtudományosnak nevezett megközelítést a pszichológiában. A máig tanulságos mozzanat itt az oksággal szembeállított hermeneutikus megközelítés lehetősége az ember értelmezésében. Ahogy a fiatal Karl Jaspers fogalmaz 1912-ben: „Míg a természettudományokban pusztán oksági természetű kapcsolatokat látunk, a pszichológiában a tudás nagyon másféle kapcsolatok megragadásán alapszik. Lelki jelenségeink más lelki jelenségekből származnak, számunkra értelmezhető módon”. Olyan alternatíva ez, mely a pszichológia sokszor túlzottan deterministának tekintett irányzatában, a pszichoanalízisben is megjelenik, mint a jelentéstulajdonítás kiemelt tényezője a tünetek értelmezésében. A filozófián túl a pszichológiában s a társadalomkutatásban máig számos hatása van ennek a hermeneutikus felfogásnak, az etnometodológusoktól Paul Ricoeurig. Magam a hozzáállások többféleségében hiszek. Egyszer-

re vagyunk okságilag interpretáló és hermeneutikus, jelentésértelmező lények. Egyszerre élünk okok és indokok világában, párhuzamosan vagy váltakozva használjuk az oksági és a megértő attitűdöt. Az ember teljességét visszaadó pszichológiának az ember természetéhez tartozóként kell láttatnia ezt a kettőséget. Ez a mai vitákra vonatkoztatva azt jelenti, hogy a naturalisztikus és a „bölcész” attitűd egyaránt jogos és fontos. Van ennek a hagyománynak olyan mondandója is – tudom, ennek elismerése miatt sokan eklektikusnak s elvtelennek tartanak – hogy az emberre vonatkozó tudásoknak versengő forrásai vannak a mai szimbólumértelmező értelmiségi munkamegosztás körülményei között. Az irodalom, a regények és drámák világa s ennek elemzése is fontos forrása az emberismeretnek, miként ma olyan sokféle módon látjuk az író Milan Kunderától kezdve a kétarcú, író s irodalomteoretikus David Lodge-on (2002) át a filozófus Daniel Dennettig (1998).

A 19. század végének másik máig érvényes felismerése bölcészet s lélektan viszonyáról annak a különös, ugyanakkor kézenfekvőnek tűnő meggyőződésnek a megkérdőjelezése volt, hogy van egy kész s áttekinthető asszociatív mozaik elvű képünk az ember mentális architektúrájáról, mely képes kezelni a gondolkodást is. A korban ezt megkérdőjelezi Franz Brentano (1911) intencionalitás-konceptiója, mely a valamire vonatkozás, s tartalom és aktus kettőségével elvezet a mai többlépcsős vágy-velekedés pszichológiák világához. De megkérdőjelezi Gottlob Frege (1980) is, amikor a gondolati szerveződést, a propozicionális mozzanatot a képzetdinamikára visszavezethetetlenként mutatja be. Számára az ítélet az elsődleges, s nem a képzet. Nem csak a történelem ironiája, hogy a mai kognitív

kutatásban éppenséggel a naturalisztikus lélektan legerőteljesebb irányai Brentano és Frege naturalizációját hirdetik, az intencionálitást és a kijelentéseket az egyéni elme architektúrájában állítják középpontba. A mai természettudományos pszichológiában Darwin, Brentano és Frege egymásra találnak. Ehhez azonban annak állandó belátása és képviselése kell, hogy a bölcsészet a naturalista emberismeret számára kategóriákat ad s magyarázandó dolgokat. Lehet például, hogy idegenszeri hálózatokkal tudjuk értelmezni a kategorikus viselkedést, de azt, hogy mi is a gondolkodás kategorialis rendszere, kiindulásként „máshonnan vesszük”, s a bölcsészet e tekintetben is elévülhetetlen a naturalista számára is. A fogalmi elemzés s a „mit is vizsgálunk” kérdése nem iktatható ki.

A mai pszichológia több tekintetben is kiutakat kínál a naturalizmus dilemmáiból. Az egyik kiemelt megoldás az *elbeszélő ember* interdiszciplináris diadalából indul ki, a másik az *elméletalkotó ember* antropológiai tételezése. A Jerome Bruner (2005) hangsúlyozta kétféle emberkép és tudás, az elbeszélő s a teoretikus-kategorikus tudás egyszerre jelenik meg mint kutatási attitűd s mint az emberkép sarokpontja. Az elbeszélő metateóriából kiindulva megértjük azt, hogy is működik a köznapok világában a múltra emlegetett hermeneutikus értelmezés, hogyan is vagyunk mindannyian történetkészítők s értelmező hermeneuták, hogyan építünk koherenciát a történettel s a történetből, az események, szándékok, okok és indokok térképeit felvázolva. Az elméleti hozzáállás pedig megmutatja, hogyan kezeljük kategóriák rendszerében a világot. Ennek legfőbb oldala, hogy ma az embert antropológiailag mint a reáliák világában elméletalkotó, fejében pedig elméleteket dédelgető lényt értelmez-

zük. Noam Chomsky fél évszázaddal ezelőtti gondolatmenete az embert úgy koncipiálta, mint egy nyelvelmélet hordozóját, két lábbon járó nyelvtant. A 20. század utolsó évtizedeiben ez a hozzáállás a fejlődéslélektan egészét forradalmasította. Először a tudatelméletben (theory of mind) jön létre az a megoldás, amely szerint az emberek sajátos kis elméletalkotó pszichológusok, akik nagyon határozott következményekkel bíró teóriákat alkalmaznak mások *vágyairól* és *vélekedéseiről* az őket körülvevő társas eseményekre, és állítják be azokat a sajátos értékeket, amelyek között ez a teória érvényesül. Kiterjed ez a naiv elméletfeltételezés azután a fizikai tudás, az élőlények s a számok világára is. Az elmélet-elméletek koncepciója szerint ezek a naiv elméletek igen korán rendelkezésünkre állnak, s a fejlődés folyamata ezek állandó finomítása (Spelke, 2000). Minden mentális esemény mint esemény belső elméletek által telített, s az egyéni életút során a fejlődés nem más, mint újabb és újabb elméletek alakítása. Ezek közé még a tudásszerzés naiv elmélete, a Csibra Gergely és Gergely György (2007) hirdette természetes pedagógia is beletartozik.

A naiv elméletek természetesen naivak. Nem feltétlenül koherensek, s sokszor maszszívan ellenállnak a tapasztalat kritikájának. Ugyanakkor minden kultúrában megvannak, sőt például Steven Mithen (1996) felfogásában megjelenésük és kölcsönhatásuk az emberré válás döntő lépése volt. Az európai gondolkodás különlegessége e tekintetben csupán annyi, hogy megteremtette a szervezett tudományt azzal, hogy a naiv elméletalkotó készségeinket a tapasztalás s a diszkurzív megvitatás tárgyává tette.

A száz év előtti, egyszerre intellektuális és egzisztenciális félelem, melyet a 19. sz. végén a mentális világ naturalizációja keltett, ma

kevésbé arisztokratikus formákban jelenik meg. Ma a bölcsészt nem a dögész kérdőjelezi meg, hanem a menedzser. Szabadjon a mai kognitív pszichológia zsargonjával zárnom. Mai emberképünk szerint az ember kategóriáit s terveit egy összehangoló metakognitív rendszer szervezi. Ezt a rendszert nem a magas kultúra hozza létre. A másodlagos rendszerezés, stratégiai tervezés, érzelmekkel dúsitott jövőorientáció mindannyiunk antropológiai sajátja, ezt éppen a menedzser tudja legjobban. A pszichológusok egy része ezt a tudást „menedzseri tudásnak” nevezi. Az európai kultúra egyik különlegessége, hogy ezt a metakognitív rendszert diszkurzív, majd kísérletes tapasztalati kontrollnak alávetve létrehozta a bölcsészetet és a tudományokat. Amikor a bölcsészetet ki akarjuk iktatni, észre sem vesszük, hogy magát az emberi kategorizáló rendszert, a metakogníciót dobjuk ki.

A mi nemzedékünkben nem először kérdőjeleződik meg a tudások átfogó megkérdőjelezésén belül nagy gyakorlati erővel a kódokra s szövegekre alapozó bölcsész tudások létjogosultsága. Ne érezzük azonban védtelennek magunkat. Mint filozok, emlékezzünk rá, hogy harminc évvel ezelőtt a filozófus Allan Bloom (1987) hogyan mutatott rá arra, hogy a szövegek megvitatásának kimaradása a magasabb oktatásból perspektívavesztéshez és az érvelések kiszáradásához

vezet. Nemcsak a közvetlenül érintettek félnek azonban az új gyakorlati antiintellektualizmusoktól. Az oxfordi farmakológus Susan Greenfield (2010) figyelmeztet arra, hogy mai világunkat fenyegeti az, hogy az olvasás folyamatában a *tartalom* helyett a *follyamatra* helyeződik a hangsúly. A felgyorsult információfelvétel világában kiiktatódik az elemzés, a tudások összehasonlításából fakadó metakognitív meditáció. Greenfield olyan értékőrző, aki nem tagadja az új eszközöket, géprombolás helyett gépokosítást akar. Olyan világot, amely a mai reformpedagógiák és személyzetisek által istenített kompetenciák mellé visszahelyezi a tudást és a gondolkodást. Újra kell teremtenünk azt a klasszikus helyzetet, melyben a kivonatolás erény, s a megértés jele.

Nehéz nevetés vagy (temperamentum szerint) dühöngés nélkül megállni, hogy a tudás természetével való foglalkozást s az elméletalkotást az új menedzserek világa az intézményes tudománytól vitatja el, miközben a másik végén, maga a tudomány minden ember egyenkénti sajátjává teszi ezt, olyan emberképet kultiválva, melyben az ember természeténél fogva elméletalkotó és elmélettesztelő lény.

Kulcsszavak: *elméletalkotó ember, magyarázat, megértés, szellemtudomány-vita*

IRODALOM

- Bloom, Allan (1987): *Closing the American Mind*. Simon and Schuster, New York • <http://books.google.hu/books?id=cfr2ePZffC4C&printsec=frontcover#v=onepage&q&f=false>
- Brentano, Franz (1994): *Az erkölcsi ismeret eredete*. (ford. Mezei Balázs) Kossuth, Budapest
- Bruner, Jerome (2005): *Valóságos elmék, lehetséges világok*. (ford. Ehmann Bea, Újlaky Judit, Ülkei Zoltán) Új Mandátum, Budapest

- Csibra Gergely – Gergely György (2007): Társas tanulás és társas megismerés: A pedagógia szerepe. *Magyar Pszichológiai Szemle*. 62, 5–30.
- Dennett, Daniel (1998): *Az intencionalitás filozófúja*. (*Horror Metaphysicae* sorozat) (ford. Pap Mária, Pléh Csaba, Thuma Orsolya) Osiris, Budapest
- Dilthey, Wilhelm (1894): Ideen über eine beschreibende und zergliedernde Psychologie. *Sitzungsberichte der Königlich Preussischen Akademie der Wissenschaften zu Berlin*. 2, 1309–1407. • <http://www>.

- gleichsatz.de/b-u-t/spdk/dilthey/wd-bezepsy1.html
- Dilthey, Wilhelm (2003): *A történelmi világ felépítése a szellemtudományokban.* (ford. Erdélyi Ágnes) 2. kiadás, Gondolat, Budapest
- Frege, Gottlob (1980): *Logika, szemantika, matematika.* (ford. Máté András) Gondolat, Budapest
- Greenfield, Susan (2010): *Identitás a XXI. században.* (ford. Garai Attila) HVG Könyvek, Budapest
- Jaspers, Karl ([1912] 1968): The Phenomenological Approach in Psychopathology. *British Journal of Psychiatry*, 114, 1313–1323.
- Kundera, Milan (1992): *A regény művészete.* (ford. Réz Pál) Európa, Budapest
- Lodge, David (2002): *Consciousness and the Novel.* Penguin, London
- Mithen, Steven (1996): *The Prehistory of the Mind.* Thames and Hudson, London
- Pléh Csaba (2010): *A lélektan története.* 2. kiadás. Osiris, Budapest
- Pléh Csaba (2012): Narratív szemlélet a pszichológiában: az elbeszélés mint átfogó metateória. *Iskolakultúra*, 3, 2–24. • http://epa.oszk.hu/00000/00011/00163/pdf/EPA00011_Iskolakultura_2012_03_003-024.pdf
- Smith, Roger (2013): *Between Mind and Nature. A History of Psychology.* Reaktion Books, London
- Spelke, Elizabeth (2000): Core Knowledge. *American Psychologist*, 55, 1233–1243. DOI: 10.1037/0003-066X.55.11.1233

